

## ՅԱՅՏՏՆՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԸ ԸՍՏ ՓԻԼՈՆԻ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԶԻՆՔ ՌԻԱՑՈՂՆԵՐԸ

Ի վերջոյ, ան (մեր հնթադրեալ իմաստասէրը) պիտի պատասխանէ այս առարկութեան, թէ կարողութեան պակասը չէ պատճառը որ Աստուած անկարելիութիւնները չի փոխեր: Անիկա աւելի քան զուրս է իմաստութեանն է արգարութեանն: Աստուած կրնար ստեղծել տիեզերք մը որ այս անկարելիութիւնները կարելի ըլլային: Ան կրնայ նոյնիսկ կործանել այս տիեզերքը և ստեղծել նոյնը, անկարելիութիւն նկատուած օրէնքներով: Բայց որովհետեւ Աստուած իր իմաստութեամբ ստեղծեց այս տիեզերքը և հաստատեց անոր մէջ այս օրէնքները, պիտի չփոխէ զանոնք մինչև այն առին որ անոնք իրենց նպատակին կը ծառային: Որովհետեւ Աստուած անիմաստ կերպով իր հաստատած օրէնքները պիտի չփոխէր, ոչ ալ իրբեւ անպարար պիտի փորձէր ճշտեցնել՝ պարզապէս զուարճացնելու և զարմացնելու մարդիկը: Հրաշքները կը գործուին և օրէնքները կը փոխուին Աստուծոյ կողմէ միայն իր անհատական նախախնամութեան կիրարկութեամբ, այն նպատակաւ որպէսզի պահպանէ զանոնք՝ որոնք արժանի են պահպանուելու և ուսուցանել այսպիսով՝ Երկնայինը անոնց՝ որոնք արժանի են Երկնային Խմաստին: Ուրեմն Աստուծոյ իմաստութեան մէջ տիե-

զերքը այնպէս մը կարգաւորուած է որ ըմբռնելու համար նպատակը գործուած հրաշքներուն, պէտք ունինք միայն բնութեան ֆիզիքական փոփոխութեան մը, որ կը մնայ միակը իր տեսակին մէջ առանց որեւէ միջամտութեան մտածողութեան և մաթեմատիքի օրէնքներու անձեռնմխելիութեան: Ս. Գրական իւրաքանչիւր հրաշք, ստեղծագործութիւնն է մինչև Յարութիւնը Աստուած որդւոյն, հրաշքներ են որոնք կը ներկայացնեն բնութեան ֆիզիքական օրէնքներու փոփոխութիւն մը, որովհետեւ անոնցմէ իւրաքանչիւրը նպատակ մը ունի: Ոչ մէկ գոյութիւն ունեցող և ըմբռնելի նպատակ կրնայ առիթ ծառայել հրաշքի մը գոյութեան, մտածումի և կամ մաթեմատիքի փոփոխութեամբ: Ուրեմն երբ Սուրբ Դրական իմաստասէրները կ'ըսեն թէ տիեզերքը իր ներկայ վիճակէն տարբեր վիճակի մը չի փոխուիր, ըսել չէ թէ Աստուած անկարող է, այլ անիկա շեշտումն է այն իրողութեան թէ Աստուած կը գործածէ իր կարողութիւնը համաձայն իր իմաստութեան և բարութեան:

Այս բացատրութիւնը կիրարկուած է Որդակնէսի այն հաստատումին մէջ թէ Աստուծոյ համար ամէն բան կարելի է, որով ըսել կ'ուզէ թէ մեր դատողութեամբ Աստուած կարող է ընել ամէն բան որ կարելի է Իրեն համար, առանց զաղբելու ըլլալէ բարի և իմաստուն՝ Աստուած»<sup>(66)</sup>, և կամ մենք կը հաւատանք որ Աստուած չ'ընէ որով ինչ որ անուանարկիչ է Իրեն համար, որով Անիկա ենթակայ պիտի ըլլար. դադրելու Աստուած ըլլալէ, որովհետեւ եթէ Անիկա ընէր այն ամէնը որ պիտի անուանարկէին (αὐτοῦ) Զինք, ուրեմն Ան Աստուած չ'է»<sup>(67)</sup>:

<sup>(66)</sup> Contra Celsum III, 70.

<sup>(67)</sup> Ibid., V. 23. Cf. H. Chadwick's notes in his translation of Contra Celsum, ad loc.

կրակէն շուրջի առարկաներուն եւ ելքերականութիւնը՝ աթոռի ելքերական գիծէն տճրագործի մարմնին: Այսպիսի տեսակէտներ արդի բնագիտութեան հետ հաշտեցնելու անկարելիութիւնը կարելի չէ անգիտանալ. եւ սկզբունքը, ըստ որում բնագիտութիւնը բացարձակապէս անկախ է բնագիտութեանէն, բացայայտօրէն կը տեսնուի իրրեւ անհամապատասխան իրողութիւններուն:

(Շարունակելի՝ 10)

Թրգմ. ՇԱՀԷ ՎՍՐԴԱՊԵՏ

Նոյն ձևով, կարգ մը Իսլամ մասնող-ներ կը բացատրեն թէ չարիք գործելու անկարհիւսութիւնը Աստուծոյ համար Անոր անկարողութեանն չէ, այլ անիւր անոր համար որ Անիկա չ'ուզեր իր կարողութիւնը փորձի ենթարկել և այս՝ իր «Իմաստութեան» և Գիտութեանն<sup>(68)</sup> և կամ «անոր (աւարքին) ազնուութեանն» (عز) (69): Նոյնպէս ըստ Հրեայ մտածողի մը՝ որ կ'ըսէ թէ «այն իրողութիւնը որ Մովսէս չէր ապրեր Ազամի հետ չի նշանակիր որ Աստուած անկարող էր այդ ընկելու, այլ իրողութիւնը այն է որ այդպիսի հարց մը իմաստէ զուրկ պիտի ըլլար»<sup>(70)</sup>:

Նոյնպէս Մայրոնիտէս, խոսելով Աստուծոյ վերագրուած անկարողութեան մասին, փոխելու համար մարդկային բնութիւնը իր գործունէութեան ազատութեամբ, կ'ըսէ թէ ասիկա Աստուծոյ անկարողութեան արգելանքը չէ, այլ՝ իր իմաստութեան, որովհետեւ սերնդը իր կամքը չէ եղած և պիտի չըլլայ այդ հարցին նկատմամբ»<sup>(71)</sup>:

Ս. Թովմաս ևս կ'ըսէ. «Ինչո՞ւ Աստուած չի կրնար ընել այն՝ ինչ որ հակասութիւն կը բերէ: Եւ կ'աւելցնէ թէ հակասութիւն մը յառաջ կը բերէ չգոյութեան զգացում մը և հետևաբար Աստուծոյ կարողութեան մասին թիւր եզրակացութիւն մը»<sup>(72)</sup>:

Իսկ Հյուսիսի տեսակէտին մէջ կը սկսի ընդհանուր սահմանուժով մը՝ արդիւնքը կ'ենթադրէ յարաբերական պատճառ մը»<sup>(73)</sup> և կը շարունակէ այսպէս. «Բոլոր հետեւ պատճառը արդիւնքին հետ համեմատական պէտք է ըլլայ և արդիւնքը այնքան ատեն որ մեր իմացականութեան ենթակայ է՝ անսահման չէ, ուրիշ Թոնչպէս կարելի է արգարացնել մեր ենթադրութիւնը երբ Աստուծոյ այն Գոյութեան կը վերադրենք այդ ստորագիծին (անսահմանութիւն)»<sup>(74)</sup>:

Հոս դարձեալ մեր ենթադրեալ իմաստասէրը պիտի պատասխանէ թէ տրուած առարկութիւնը հին է և պիտի շարունակէ տալու այդ տեսակէտին մէկ ուրուագիծ՝ պատմութիւնը: Անիկա ցոյց պիտի տայ թէ ինչպէս Պրոտիինի մօտ ալ Նոյնը կ'երևայ հետեւեալ հարցումներուն մէջ. — «Ինչպէ՞ս մեր ընդունած Մէկ-էն կրնանք ենթադրել օտարաբոժնուած բազմապատկ Մէկ-եր»<sup>(75)</sup> և կամ «Ինչպէ՞ս բոլոր բաները կրնան զալ Մէկէն որ պարզ է և միասն»<sup>(76)</sup>:

Փոխենք Հյուսիսի «Անհուն» և «Հուն»-ւորդ եզրերը Պրոտիինի մէկը և «Բազմում» եզրերուն հետ. կ'ունենանք Նոյն տեսակէտը հիմնուած այն սկզբունքին վրայ թէ արդիւնքը պէտք է համեմատական ըլլայ պատճառին:

Յետոյ անիկա ցոյց պիտի տայ թէ ինչպէս Պրոտիին կը փորձէ լուծել զօրութեան թիւնը Մէկէն բխող Միտքը բացատրելով իբրեւ գոյացութիւն մը որ թիւով Մէկ է բայց որուն բնութեան մէջ ներքին երկու-ութիւն մը կայ:

Անիկա ցոյց պիտի տայ նաեւ թէ ինչպէս՝ Ս. Դրակաս իմաստասէրներ, Մայրոնիտէս<sup>(77)</sup> Հրեաներէն և Ս. Թովմաս Աղաւնացի<sup>(78)</sup> Բիստոնիներէն, հարցը բացատրած են մեկնելով Պրոտիինի լուծումէն, ընդունելով անոր լուծումը հարցին: Եւ թէ մինչ անոնք կը համաձայնէին «արդիւնքը պէտք է համեմատական ըլլայ պատճառին հետ սկզբունքին, միւս կողմէ աւելցնելով որ «այս սկզբունքը կիրարկելի է միայն այն պատճառին» որ արդիւնք մը յառաջ կը բերէ անհրաժեշտութեանն բխած և կ'առարկէին անոր կիրարկելիութեանը Գործողի մը՝ որ կ'առաջնորդուի «Իմաստութեամբ, կամքով և նպատակով»: Այսպէս ըմբռնուած է Աստուած անոնց բոլորին կողմէ: Ըլլալով իմաստուն գործող մը որ կ'առաջնորդուի կամքով և նպատակի համաձայն, անոնք Աստուծոյ կրնայ յառաջ բերել բազում բաներ՝ թէև Ան Մէկ է, և կրնայ յառաջ բերել Հունաւոր տիեզերք մը՝ թէև ինք Անհուն է:

(68) Al-Ash'ari, Makalat Al-Islamiyyin, ed. H. Ritter, p. 555, 11. 6-8.

(69) Al-Shahrastani, Al-Milal wa'l Nihal, ed. W. Cureton, p. 37, 118-9.

(70) The Book of Substances, Fragment II, in A. Altman and S. M. Stern's Isaac Israeli, p. 82.

(71) Moreh Nebukim III, 32; cf. II, 29.

(72) Cont. Gent. II, 22, Item.

(73) Dialogues Concerning Natural Religion, Part V (Op. cit., p. 459).

(74) Ibid. (p. 461).

(75) Ena. V, 1, 6.

(76) Ibid., V, 2, 1.

(77) Moreh Nebukim II, 22.

(78) Contra Gentiles II, 21-24.

## ՀԱՅԿԱՐԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

ՀԱՌՈՒՑ ԹԱՌ

ԿԱՍ

ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Հաւուց (Երեմի ԳԵՐ-  
ուած Հայոց) Թառ Վանքը կը գտնուի Այ-  
րարատ նահանգի Գառնի կամ Մաղաղ Գա-  
ւառին մէջ, Հաւուց Թառ գիւղին մօտ:  
Ունէր հինգ եկեղեցիներ, Ս. Կաթողիկէ,  
Ս. Ամենափրկիչ, Ս. Կարապետ, Ս. Առ-  
ուածածին և Ս. Յարութիւն. — Այրարատ,  
էջ 354: Յովսէփեանց, Հաւուց Թառ, Ե-  
րուսաղէմ, 1937, էջ 25, 30:

ՊԱՍՏԱԿԱՆ. — Միսիթար Այրիվանեցիի  
համաձայն, ԺԱ. Դարու սկիզբը (1001-  
1010) ՎԵՂՈՐԳ իշխան Բեղլայ շինած է  
Հաւուց Թառ Վանքը. — Պատմ., էջ 57:

Իսկ հին արձանագրութիւն մը կը տեղե-  
կացնէ թէ, 1013 թուին Գրիգոր Մագիստ-  
րոս վերստին շինած է Հաւուց Թառի Ամե-  
նափրկիչ կողուած եկեղեցին. — Յովսէփ-  
եանց, Հաւուց Թառ, էջ 2:

Միշտեալ յաջորդ Դարու երկրորդ կէսը  
սակայն շէտն պատմական յիշատակութիւն-  
ներ այս վանքի մասին:

Թիշեալ շրջանին, Յովսէփ վկայ, նո-  
հատուած Դուինի մէջ 1170 թուին, կը  
բերուի և կը թաղուի հոս, Զաւարի որդի  
Սարգիսի ձեռքով. — Հաւուց Թառ, 18:

Ինչ որ այստեղ ցոյց տուաւ Հյուսիս,  
պիտի եզրակացնէ մեր իմաստասէրը, նո-  
րոգեւելու համար էր միայն հին զօտարու-  
թիւն մը, ցցուած՝ Աստուծոյ ոչ Ս. Գրա-  
կան ըմբռնումին դիմաց, անտեսելու համար  
Ս. Գրական իմաստասէրներու տեսակէտ-  
ները թէ այս զօտարութիւնը չի կրնար  
յարուցուիլ իրենց մասին ունեցած Ս. Գրա-  
կան ըմբռնումին դէմ:

Թրգմ. Վ. Ա. Գ. H. A. WOLFSON  
և Ա. Ս. Պ. Harvard University

(Մնացեալը յաջորդիւ՝ 5)

Յաջորդ Դարուն հետ կը սկսի յիշատա-  
կութիւնը Հաւուց Թառի վանահայրերուն,  
որոնց գաւազանը, աւելի կամ պակաս  
ընդհանրեցողով, կը կազմուի այսպէս.

1. — Պօղոս Վարդապետ, 1214. — Այս  
ժամանակ Վանքին մէջ նշանաւոր էր Եղիա  
Վարդապետ, որ աւելի կանուխ (1208/ին)  
մասնակցած էր Հոսիի հաւաքութիւն: Սա  
Հաւուց Թառի մէջ կանոն գրած էր որ  
ժամապաշտութեան պահուն ամէնքը միա-  
բերան երգեն, ցած կամ բարձր, և զիրար  
չհարստահարեն. — Կիրակոս, էջ 84: Սգ-  
գապատում, էջ 1576-7: Թիշտ. Զեռ.,  
Թ. 343:

2. — Միսիթար Եպիսկոպոս, 1264-1266.  
Ինքն ալ ստորագրած է Ստ. Օրբէլեանի  
ձեռնարկը Գր. Անաւարդեցիի դէմ, 1296/ին.

3. — Օրբէլեան, Բ., էջ 209: Հաւուց Թառ, 24:  
3. — Տէր Յովսէփ Առաքնորդ, 1297-  
1321. Իր շրջանին, Տիրատուրի որդի Կա-  
րապետ և ամուսինը՝ Յսուկան կը շինեն  
Ս. Կարապետի անուան փոքր եկեղեցին. —  
Հ. Թառ, 25:

4. — Տէր Արամաս, շ. 1350. — Հ. Թառ, 26

5. — Զաւարիս Արեւալիսկոպոս, 1428-  
43. — Մասնակցած է Վաղարշապատի Ժու-  
ղիին, 1441 թուին, և գործն դիր կա-  
տարած է Կիրակոս Վերապետի ընտրու-  
թեան և պաշտօնանկութեան մէջ. — Ազ-  
գագատում, էջ 2106, 2124: Հ. Թառ, 30:  
Յաչիկեան, Թիշտ. ԺԵ. Դարի, Մասն Ա.,  
Թ. 316:

6. — Յովհաննէս Եպիսկոպոս, 1465-87.  
— Նօտարք, էջ 221: Այրարատ, էջ 357:

7. — Զաւարիս Եպիսկոպոս, 1487 թուին  
գնած է վանքին մօտակայ իւր գիւղեր, և  
եռքը վաւերացնել տուած է Շահ Իսմայէ-  
լին (1499-1525) յատուկ հրովարտագով. —  
Այրարատ, էջ 357: Հ. Թառ, 31:

8. — Նաթանայիլ Եպիսկոպոս, 1510?  
— Հ. Թառ, էջ 22, 31: Թիշտ. Զեռ., էջ 663:

9. — Համազասպ Առաքնորդ, 1530?  
— Հ. Թառ, 31:

10. — Զաւարիս Առաքնորդ, 1570? —  
Նոյն, անդ:

11. — Սահակ Եպիսկոպոս, 1602. —  
Հ. Թառ, 32:

12. — Մանուէլ Եպիսկոպոս, + 1605.  
— Նոյն, անդ: